

TERMİNAL DÖNEM YÖNETİMİNİ ANLAMAK

Ölümlle Yaşam Arasındaki Her Şey

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Gülten KAPTAN

Doç. Dr. Tuğba MENEKLİ

© Copyright 2024

Bu kitabın, basım, yayın ve satış hakları Akademisyen Kitabevi A.Ş.'ne aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kağıt ve/veya başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Tablo, şekil ve grafikler izin alınmadan, ticari amaçlı kullanılamaz. Bu kitap T.C. Kültür Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır.

ISBN 978-625-399-901-8	Sayfa ve Kapak Tasarımı Akademisyen Dizgi Ünitesi
Kitap Adı Terminal Dönem Yönetimini Anlamak	Yayıncı Sertifika No 47518
Editörler Gülten KAPTAN ORCID iD: 0009-0004-2971-3415 Tuğba MENEKLİ ORCID iD: 0000-0002-8291-8274	Baskı ve Cilt Vadi Matbaacılık Bisac Code MED000000 DOI 10.37609/akya.3148
Yayın Koordinatörü Yasin DİLMEN	

Kütüphane Kimlik Kartı

Terminal Dönem Yönetimini Anlamak / ed. Gülten Kaplan, Tuğba Menekli.
Ankara : Akademisyen Yayınevi Kitabevi, 2024.
129 s. : şekil, tablo. ; 135x210 mm.
Kaynakça var.
ISBN 9786253999018

UYARI

Bu üründe yer alan bilgiler sadece lisanslı tıbbi çalışanlar için kaynak olarak sunulmuştur. Herhangi bir konuda profesyonel tıbbi danışmanlık veya tıbbi tanı amacıyla kullanılmamalıdır. Akademisyen Kitabevi ve alıcı arasında herhangi bir şekilde doktor-hasta, terapist-hasta ve/veya başka bir sağlık sunum hizmeti ilişkisi oluşurmaz. Bu ürünün profesyonel tıbbi kararların eşleniği veya yedeği değildir. Akademisyen Kitabevi ve bağlı şirketleri, yazarları, katılımcıları, partnerleri ve sponsorları ürün bilgilerine dayalı olarak yapılan bütün uygulamalardan doğan, insanlarda ve cihazlarda yaralanma ve/veya hasarlardan sorumlu değildir.

İlaçların veya başka kimyasalların reçete edildiği durumlarda, tavsiye edilen dozunu, ilacın uygulanacak süresi, yöntemi ve kontraendikasyonlarını belirlemek için, okuyucuya üretici tarafından her ilaca dair sunulan güncel ürün bilgisini kontrol etmesi tavsiye edilmektedir. Dozun ve hasta için en uygun tedavinin belirlenmesi, tedavi eden hekimin hastaya dair bilgi ve tecrübelerine dayanak oluşturması, hekimin kendi sorumluluğundadır.

Akademisyen Kitabevi, üçüncü bir taraf tarafından yapılan ürüne dair değişiklikler, tekrar paketlemeler ve özelleştirmelerden sorumlu değildir.

GENEL DAĞITIM
Akademisyen Kitabevi A.Ş.

Halk Sokak 5 / A Yenışehir / Ankara
Tel: 0312 431 16 33
siparis@akademisyen.com

www.akademisyen.com

ÖNSÖZ

İnsanların huzur içinde yaşama devam etmeleri, sevgi ortamında yaşamlarını sürdürmeleri insan olmanın gereğidir. Günümüzde ortalama yaşam süresi uzamış olması sevindiricidir. Ancak kaçınılmaz olan bir gerçek de yaşamın bir yerde son bulmasıdır. Uca geldiğinde temenni edilen iyi bir bakım altında, sevdiklerimizin desteği ve yanında nice yaşanmışlıklara teşekkür ederek onların sıcak eli ile uğurlanmaktır.

Üniversitemiz öğretim elemanlarının bu yolda bakım ve çözüm önerilerini kapsayan bu kitabın oluşturulması birey ve ailelere, öğrencilere ışık tutmayı amaçlamakla beraber, nitelikli bir bakımın pişmanlık getirmeyecek şekilde yakınlarının yanında olmayı sağlamaya yol gösterici olması hedeflenmektedir.

Katkısı olan tüm ekibi kutluyor ve başarılar diliyorum.

Saygılarımla

Nilüfer BULUT

İstanbul Galata Üniversitesi

Mütevelli Heyet Başkanı

ÖNSÖZ

Yaşamın ne denli kıymetli olduğunu göz ardı etmek mümkün değil. Tüm güçlükleri ve güzellikleri geride bıraktığımız yılların bir yerde son bulacağını düşünmek, zaman zaman hepimize üzüntü verebilir. Ancak bu kaçınılmaz gerçek çerçevesinde, hayatının son döneminde bulunan ve bakım ile ilgili gereksinimi olan insanların varlığını unutmamak gerekir.

Bu bağlamda, hayatının son dönemindeki hastalar için farklı yazarlar tarafından düzenlenmiş olan ve bu konudaki gereksinimler, bakım önerileri, medikal müdahaleler, fiziksel ortam şartları ile ilgili bilgiler içeren bu kitap, öğrenciler, aileler ve hasta yakınları için zengin bir kaynak oluşturacaktır. Emegi geçen tüm öğretim elemanlarımızı kutluyorum.

Saygılarımla

Prof. Dr. Şeyma AYDINOĞLU

İstanbul Galata Üniversitesi / Rektör

SUNUŞ

Ölüm yaşamın doğal bir parçasıdır ve kaçınılmazdır. İyi ve Saygın ölüm temel insan hakkıdır. Terminal dönem yaşamın son günlerini kapsayan zamanı ifade etmektedir. Bu dönem içerisinde gerek hasta gerek hasta yakınları hem fiziksel hem psikolojik desteğe ihtiyaç duymaktadır. Çoğu zaman bu dönem, sağlık kuruluşlarında özel ya da kamusal bakım evlerinde geçirilmektedir. Hastanın yaşadığı güçlüklerin yanı sıra bakım verenler bu desteğe üst düzeyde gereksinim duymaktadır. Bu kitap bakım, destek, iyi ölüm ve saygın ölüme holistik bakış açısıyla yaklaşarak bu kavramları açıklayan ayrıca bakımevlerinin maliyet durumlarına ve yapılanmalarına ışık tutan bilgileri içermektedir. Kitabın terminal dönemde olan hasta bakımına ihtiyaç duyulan tüm kitlelere yararlı olacağına inanmaktayım. Ayrıca basım aşamasına getirilmesinde emeği geçen tüm değerli öğretim elemanı arkadaşlarıma teşekkür ediyorum.

Saygılarımla

Prof. Dr. Gülten KAPTAN

Doç. Dr. Tuğba MENEKLİ

Editör

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1	Ölümlle Yaşam Arasındaki Her Şey	1
	<i>Gülten KAPTAN</i>	
Bölüm 2	Terminal Dönem	5
	<i>Gülten KAPTAN</i>	
	<i>Yağmur BAŞOL</i>	
Bölüm 3	Terminal Dönemde Semptom Yönetimi	21
	<i>Nurdan GÜRKAN</i>	
Bölüm 4	Terminal Dönem ve Ölüm Halinde Fizyolojik Değişimler	33
	<i>Ahmet Emre AZAKLI</i>	
Bölüm 5	İyi Ölüm.....	49
	<i>Tuğba MENEKLİ</i>	
Bölüm 6	Saygın Ölüm	71
	<i>Tuğba MENEKLİ</i>	
Bölüm 7	Sağlıkta İnsan Merkezli Yaklaşım: Terminal Dönem Bakımına Yönelik Tercihlere Etki Eden Faktörler ve Süreç İyileştirme Önerileri	89
	<i>Belma YÖN</i>	

YAZARLAR

Öğr. Gör. Ahmet Emre AZAKLI
İstanbul Galata Üniversitesi

Araş. Gör. Yağmur BAŞOL
İstanbul Galata Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Nurdan GÜRKAN
İstanbul Galata Üniversitesi

Prof. Dr. Gülten KAPTAN
İstanbul Galata Üniversitesi

Doç. Dr. Tuğba MENEKLİ
Malatya Turgut Özal Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Belma YÖN
İstanbul Galata Üniversitesi

Bölüm 1

Ölümlle Yaşam Arasındaki Her Şey

Gülten KAPTAN¹

Tolstoy'un ölmeden önceki son konuşması:

“İnsanlar acıyla büyür. Yaşam, bedende değil ruhtadır. Ölüm yalnızca bedenden kurtuluştur. Zihninizde neyin bedensel olmadığını ayıklayın. Gelecek için endişe etmeyin, çünkü gelecek diye bir şey yoktur. Sadece şimdi vardır. Onun için yaşayın”.

1. Hayata Bakış

İster kendi hayatınızın sonuyla ister sevdiğiniz birinin kaybıyla karşı karşıya olun, ölüm herkesin karşılaşacağı kesin bir yaşamdır.

Oldukça güzel bir film olan “Deadpool”da geçen bir diyalogda ‘Hayat, yalnızca kısa, reklam benzeri mutluluk molalarının olduğu sonsuz bir tren kazaları dizisidir.’ diyor. Böyle bakıldığında yaşama dair ne varsa her şeyi içeriyor gibi. Ne de olsa insanın olduğu her yerde dinamizm var gerçeği ile birebir örtüşüyor. Aynı zamanda mutluluk ya da aksinin süreli olmadığı zaman

¹ Prof. Dr. İstanbul Galata Üniversitesi, gulten.kaptan@galata.edu.tr, ORCID iD: 0009-0004-2971-3415

Bölüm 2

Terminal Dönem

Gülten KAPTAN¹
Yağmur BAŞOL²

1. Ölüm Gerçeği ve Kültürler

Ölüm gerçeğine tam anlamıyla ulaşamadı ve ulaşılması zor görünüyor. Ölümden sonraki yaşam kavramının birçok kültürde ve dinde var olduğu biliniyor. Bu kültürler içerisinde bireyin yaşamındaki iyi ve kötü deneyimlerin, eylemlerin yargılanması da yer almakta. Farklı geleneklere göre farklı farklı cenaze törenleri de yapılmaktadır. Bazı kültürlerde gömmek, bazılarında yakmak vb. gibi.

Yaşamın insana bir kez verilen en büyük ve en güzel ödül olduğu gerçeği yadsınamaz. Bu nedenle insanoğlu maksimum yaşam süresine ulaşmak için kalori azaltmak, diyet yapmak ve egzersiz yapmak gibi birçok yönteme başvurarak ömrü uzatmak için çaba göstermektedir. Bu gibi yöntemlerin yanı sıra tütün ve alkol tüketiminin azaltılması/bırakılması, obezitenin önlenmesi, fiziksel aktivitenin artırılması, yeterli sebze meyve tüketimi, yağ

¹ Prof. Dr. İstanbul Galata Üniversitesi, gulden.kaptan@galata.edu.tr,
ORCID iD: 0009-0004-2971-3415

² Araş. Gör., İstanbul Galata Üniversitesi, yagmur.basol@galata.edu.tr ,
ORCID iD: 0000-0001-5047-7884

kronik hastalıkların günden güne artması, terminal dönem üzerine ilginin ve daha çok çalışmaların planlanması gerekliliğini de ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Acatrinei, N. (2018). Leget, C., Art of Living, Art of Dying. Spiritual Care for a Good Death. *Journal of Pastoral Care & Counseling: Advancing Theory and Professional Practice through Scholarly and Reflective Publications*, 72(2), 146–147. <https://doi.org/10.1177/1542305018780648>
- Akgül, A. (t.y.). Son Dönemdeki Hastalara Yaklaşım. 11.01.2024 tarihinde <https://www.ahmetakgul.com.tr/index.php/uzmanliklar/gerontoloji-yaslanma-bilimi/1982-son-donemdeki-hastalara-yaklasim> sitesinden erişildi.
- Ankuda, C. K., & Meier, D. E. (2018). Predictors of reliably high-value end-of-life care. *Current Opinion in Supportive & Palliative Care*, 12(4), 460–465. <https://doi.org/10.1097/SPC.0000000000000392>
- Bülbül, G. (2020). Terminal Dönemde Olan Yaşlıda Destek Bakım ve Ölüm Kavramı. Karadakovan, A. (Ed.) Yaşlıda Destek Bakım içinde (463-482. ss). Ankara; Türkiye: https://www.researchgate.net/publication/357753083_TERMINAL_DONEMDE_OLAN_YASLIDA_DESTEK_BAKIM_VE_OLUM_KAVRAMI
- Cagle, J. G., Pek, J., Clifford, M., Guralnik, J., & Zimmerman, S. (2015). Correlates of a good death and the impact of hospice involvement: findings from the national survey of households affected by cancer. *Supportive Care in Cancer*, 23(3), 809–818. <https://doi.org/10.1007/s00520-014-2404-z>
- Çiftçi, N., Özalp, C., (2022). Terminal Dönemde Bakım ve Hemşirelik. Ketten Edis, E. (Ed.), Sağlık & Bilim 2022: Hemşirelik- IV içinde (441. ss.). İstanbul; Türkiye: ResearchGate. https://www.researchgate.net/publication/373976472_TERMINAL_DONEMDE_BAKIM_VE_HEMSIRELIK
- Çölgeçen, Y., & Güney Aslan, M. (2022). Palyatif ve Hospis Bakımın Türkiye Açısından Değerlendirilmesi. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, 0(20), 134–155. <https://doi.org/10.46218/tshd.1134616>
- Death. (2021, 27 February). Erişim adresi: <https://www.dictionary.com/browse/death#:~:text=definitions%20for%20death-,death,spontaneous%20breathing%2C%20and%20brain%20activity.>

- End of Life Care Adults: Service Delivery (2019, 16 Kasım). Erişim adresi <https://www.nice.org.uk/guidance/ng142>
- Hussin, E. O. D., Wong, L. P., Chong, M. C., & Subramanian, P. (2018). Factors associated with nurses' perceptions about quality of end-of-life care. *International Nursing Review*, 65(2), 200–208. <https://doi.org/10.1111/inr.12428>
- Karabulutlu, E. Y., Turan, G. B., & Yanmış, S. (2022). Evaluation of care burden and preparedness of caregivers who provide care to palliative care patients. *Palliative and Supportive Care*, 20(1), 30–37. <https://doi.org/10.1017/S1478951521000213>
- Karan, A., (2005). Terminal hasta ve sorunları. 7. Ulusal İç Hastalıkları Kongresi.Erişim adresi <https://www.tihud.org.tr/uploads/content/kongre/7/7.39.pdf>
- Kilic, M. (2011). The Importance of Behavioral Risk Factors for Prevention of Chronic Diseases. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 10(6), 735. <https://doi.org/10.5455/pmb.20110803044652>
- Krikorian, A., Maldonado, C., & Pastrana, T. (2020). Patient's Perspectives on the Notion of a Good Death: A Systematic Review of the Literature. *Journal of Pain and Symptom Management*, 59(1), 152–164. <https://doi.org/10.1016/j.jpainsymman.2019.07.033>
- Life Death and Everything Between. (2023, 19 Nisan). Erişim adresi <https://genius.com/Joan-life-death-and-everything-between-lyrics>
- Menekli, T. (2014). Hemşirelerin Ölüm Algısının ve Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 17(4), 222–229.
- Olgun, N. (2022). Ölüm ve Ölüme Yaklaşan Hastaya Yaklaşım. A. Karadakovan ve F. Eti Aslan (Ed.), *Dahili ve Cerrahi Hastalıklarda Bakım* (güncellenmiş 6.baskı) içinde (s. 183-191). Ankara: Akademisyen Kitapevi
- Raisio, H., Vartiainen, P., & Jekunen, A. (2015). Defining a Good Death: A deliberative democratic view. *Journal of Palliative Care*, 31(3), 158–165. <https://doi.org/10.1177/082585971503100305>
- Seale, C. (1998). *Constructing Death*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511583421>
- Six Reasons Why Death Is Scary How to Cope With an Unhealthy Fear of Dying .(2023, 31 Mart). Erişim adresi <https://www.verywellmind.com/scared-to-death-of-death-1132501#:~:text=Why%20are%20we%20scared%20of,to%20the%20people%20we%20love.>

Bölüm 3

Terminal Dönemde Semptom Yönetimi

Nurdan GÜRKAN¹

Terminal dönemde hasta bakımı, diğer dönemlerdeki bakımın yönetilmesi kadar kolay değildir. Bu dönemde semptomlar sıklıkla değişir ve hastalığa özel semptomlar şiddetlenebilir, bazı semptomlar yok olabilir ve birçok yeni semptom ortaya çıkabilir. Bu dönemde bakım vericiler yaşamın son günlerinde de sık olarak deneyimlenen semptomların farkında olmalı ve bu semptomların uygun tanımlanması ve yönetimini sağlamalıdır. Semptomların tam ve doğru olarak tanımlanması, hastaların bakımının en uygun bir şekilde sağlamak ve yaşam kalitesini arttırmak için oldukça önemlidir.

1. Semptom Yönetimi; Ağrı

Ağrı terminal dönemde en yaygın görülen ve hastayı en çok sıkıntıya sokan semptomlardan birisidir. Ağrı hastalık süresince sık görülmesine karşın, yaşamın sonuna doğru görülme sıklığı ve şiddeti oldukça artmaktadır. Terminal dönemde olan hastaların %70-90'ının ağrı deneyimlediği tahmin edilmektedir. SUPPORT (Study to Understand Prognoses and Preferences for Outcomes

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Galata Üniversitesi, nurdan.gurkan@galata.edu.tr,
ORCID iD: 0000-0002-0914-1243

KAYNAKÇA

- T.C.Millî Eğitim Bakanlığı. (2015). Terminal Dönemdeki Hastanın Yakınları ile İletişim. https://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller/Sağlıkta%20İletişim.pdf
- Terminal Dönem Nedir? Ne Kadar Sürer?, Terminal Hasta Kime Denir?.(2021, 7 Aralık). Erişim adresi <https://www.milliyet.com.tr/egitim/terminal-donem-nedir-ne-kadar-surer-terminal-hasta-kime-denir-6656866>
- Van Giersbergen, M. Y., & Geçit, S. (2017). Son Gün ve Saatlerdeki Yaşam Sonu Bakımında Kanıta Dayalı Uygulama Önerileri. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 33(1), 191–201.
- Vohra, J. U., Brazil, K., Hanna, S., & Abelson, J. (2004). Family Perceptions of End-of-Life Care in Long-Term Care Facilities. *Journal of Palliative Care*, 20(4), 297–302. <https://doi.org/10.1177/082585970402000405>
- Washington, K. T., Wilkes, C. M., Rakes, C. R., Otten, S. J., Parker Oliver, D., & Demiris, G. (2018). Relationships among Symptom Management Burden, Coping Responses, and Caregiver Psychological Distress at End of Life. *Journal of Palliative Medicine*, 21(9), 1234–1241. <https://doi.org/10.1089/jpm.2017.0584>
- Yılmaz, E., & Vermişli, S. (2015). Yoğun Bakımda Çalışan Hemşirelerin Ölümüne ve Ölmekte Olan Bireye Bakım Vermeye İlişkin Tutumları. *Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 41–46.
- Yorulmaz, D. S., & Karadeniz, H. (2020). Terminal Dönem ve İyi Ölüm Sürecinde Hemşirelik Bakımı. *Yoğun Bakım Hemşireliği Dergisi*, 24(2), 134–138.
- Zeng, Y. S., Wang, C., Ward, K. E., & Hume, A. L. (2018). Complementary and Alternative Medicine in Hospice and Palliative Care: A Systematic Review. *Journal of Pain and Symptom Management*, 56(5), 781-794.e4. <https://doi.org/10.1016/j.jpainsymman.2018.07.016>
- Akyol, A. (2013). Son Dönem Böbrek Yetmezliği (Sdby) Olan Hastada Palyatif Bakım. *Cumhuriyet Hemşirelik Dergisi*, 2(1), 32-41.
- Besey, Ö. R. E. N. (2017). Yoğun Bakım Hastalarında Konstipasyon ve Diyare. *Yoğun Bakım Hemşireliği Dergisi*, 20(1), 37-43.
- Can, G. (Ed.). (2015). *Onkoloji hemşireliği*. Nobel Tıp Kitabevleri. 1005-1021
- Kabalak, A. A., Öztürk, H., & Çağıl, H. (2013). Yaşam sonu bakım organizasyonu: Palyatif bakım. *Yoğun Bakım Dergisi*, 11(2), 56-70.

- Karadakovan, A., & Eti Aslan. (2014). Dahili ve cerrahi hastalıklarda bakım. Ankara: akademisyen tıp kitapevi, 211-219..
- Karan, A. Terminal hasta ve sorunları. 7. Ulusal İç Hastalıkları Kongresi Özet Kitabı, (s 60).
- Karan, M. A., & Akın, S. (2012). Terminal yaşlı hastaya yaklaşım. Klinik Gelişim Derg, 25, 90-94.
- McCarthy, E. P., Phillips, R. S., Zhong, Z., Drews, R. E., & Lynn, J. (2000). Dying with cancer: patients' function, symptoms, and care preferences as death approaches. Journal of the American Geriatrics Society, 48(S1), S110-S121.
- Öztürk, E. S., & Kutlutürkan, S. (2018). Kanser Ağrısının Yönetiminde Opioidlerin Kullanımına Bağlı Gelişen Konstipasyonun Yönetimi.
- The SUPPORT Pricipal Invertigator. (1995). A controlled trial to improve care for seriously ill hospitalized patients. The study to understand prognoses and preferens fpr outcomes and risk for treathment (SUPPORT). JAMA; 274 (20): 1591-1598.
- Thorns, A., & Sykes, N. (2000). Opioid use in last week of life and implications for end-of-life decision-making. The Lancet, 356(9227), 398-399.
- TIP, S. (2011). Kronik Obstrüktif Akciğer Hastalığı'nda (KOAH) Pal-yatif ve Yaşam Sonu Bakımı. Selçuk Tıp Derg, 28(1), 69-74.
- Yıldırım, N. K., Kaçmaz, N., & Özkan, M. (2013). İleri evre kanser hastalarının karşılanmamış bakım gereksinimleri. Journal of Psychiatric Nursing, 4(3), 153-158.

Bölüm 4

Terminal Dönem ve Ölüm Halinde Fizyolojik Değişimler

Ahmet Emre AZAKLI¹

Giriş

Yaşamsal sürecin doğal bir parçası olan ölüm olayı, insanlık tarihindeki en evrensel ve çarpıcı deneyimlerden bir tanesidir. Terminal dönem ve ölüm süreci, tüm vücut sistemlerinin çalışma dinamikleri açısından mikro (hücreSEL ve moleküler) ve makro (organlar ve sistemler arasında) düzeyde önemli değişiklikler içerir.

Normal fizyolojik süreçten sapmanın moleküler düzeydeki ve sistemlerin genel durumundaki önemli noktalarını vurgulamak, bu evrensel deneyimin daha iyi anlaşılabilmesini sağlayacaktır.

1. Santral Sinir Sisteminde Görülen Değişiklikler

Santral sinir sistemi, beyin ve omurilikten oluşur. Santral sinir sisteminin yapısal birimi olan nöronlar arasındaki iletişim nörotransmitterler tarafından sağlanır. Bu kimyasal haberciler, eksitator (uyarıcı) ya da inhibitör (baskılayıcı) etkinliğe sahip

¹ Öğr. Gör., İstanbul Galata Üniversitesi, ahmetemreazakli@gmail.com,
ORCID iD: 0000-0001-8133-9847

enfeksiyona karşı koyabilmesi için oldukça önemlidir. İmmün yetmezlik, enfeksiyon hastalıklarına yatkınlığı artırır. Bakteriyel, viral ve fungal enfeksiyonlar sık görülür.

Terminal dönemde TNF-alfa, interlökin-6 gibi inflamatuvar sitokinlerin ve diğer inflamatuvar mediatörlerin sayısı artar, yaygın bir inflamasyon meydana gelir. İnflamasyona bağlı olarak ağrı ve ateş görülür.

Sonuç

Terminal dönem ve ölüm halindeki bireylerde merkezi sinir sisteminde meydana gelen fizyolojik değişiklikler, diğer vücut sistemlerinin çalışma dinamiklerini de direkt ya da indirekt yollarla etkiler. Vücut sistemlerinin normal çalışma dinamiklerinin, sistemlerin birbiri üzerindeki etkilerinin bilinmesi ve oluşan patofizyolojik sürecin anlaşılabilmesi oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

- Basitleştirilmiş Klinik Patofizyoloji. Aaron Berkowitz. Çeviri Editörleri: Asiye Nurten, Özlem Anđ. Nobel Tıp Kitabevleri. 2. Baskı. İstanbul, 2018.
- Dahili ve Cerrahi Hastalıklarda Bakım. Prof. Dr. Ayfer KARADAKOVAN, Prof. Dr. Fatma ETİ ASLAN. Akademisyen Kitabevi, Güncellenmiş 5. Baskı. Ankara, 2020.
- Fizyoloji (Lippincott Görsel Anlatımlı Çalışma Kitapları). R. R. Preston, T. E. Wilson. Çeviri Editörü: Ümmühan İŞOĞLU ALKAÇ. Nobel Tıp Kitabevleri. İstanbul, 2013.
- Human Physiology. Stuart Ira FOX. 12th Edition. Mc Graw Hill Education. 2010.
- Klinik Anlatımlı Tıbbi Fizyoloji. Halis KÖYLÜ. Ankara Nobel Tıp Kitabevleri. 2020, İstanbul.
- Patofizyolojinin Temelleri. Carol Mattson PORTH. Çeviri Editörleri: Mine DURUSU TANRIÖVER, Alper SARI. Palme Yayıncılık. Ankara, 2018.

Tıbbi Fizyoloji, Guyton ve Hall. John E. Hall, Michael E. Hall. Çeviri Editörü: Berrak ÇAĞLAYAN YEĞEN. Nobel Tıp Kitabevleri. Ankara, 2021.

Tıbbi Patofizyoloji. Halis KÖYLÜ, Bahadır KÖYLÜ. Ankara Nobel Tıp Kitabevleri. 2023, İstanbul.

Vander's Human Physiology. Eric P. Widmaier, Hershell Raff, Kevin T. Strang. 12th Edition. Mc Graw Hill Education. 2010.

Bölüm 5

İyi Ölüm

Tuğba MENEKLİ¹

“Bütün insanlar, günü belirsiz bir ölüme mahkumdur.”

Victor Hugo

Giriş

Hayatın kaçınılmaz bir parçası olan ölüm, her canlı organizmanın deneyimleyeceği bir durumdur. Ölümlü bir canlı olması nedeniyle insan da hayatın geçiciliğinin farkındadır ve bunun için de iyi yaşama ve ölme sanatını başarma arzusu duyar. Çünkü ölümün anlamı, hayatın anlamıyla bütünleşiktir. İnsanlar ne kadar iyi ve kaliteli bir yaşam sürmek isterlerse aynı zamanda yaşarken ölümlerini de inşa ederler ve yaşamlarının bir parçası olan ölüm anında da kaliteli, uygun, güzel ve istedikleri gibi bir ölümle yaşamlarının sonlanmasını isterler. İnsanların iyi bir ölümü isteme arzusu, onları ölüme yönelik araştırmalara, felsefi düşüncelerin ortaya çıkmasına, dini, kültürel farklılıkları da içeren çeşitli uygulamaları yapmaya yöneltmiştir. Literatüre

¹ Doç. Dr., Malatya Turgut Özal Üniversitesi, tugbamenekli2013@gmail.com, ORCID iD :0000-0002-8291-8274

Sonuç

Terminal dönem bakım ve ölüm kavramı, hemşire, ölmekte olan birey ve aile/bakım vericiler için oldukça karmaşık, duygu yüklü ve zorlu bir süreçtir. Bu süreçte ‘iyi ölüm’ sürecinin sağlanması ve desteklenmesinde hemşirelerin önemli bulunmaktadır. Hemşireler, terminal dönemdeki bireylere ve ailelerine/bakım vericilerine gerekli bakımı vermeleri sürecinde iyi ölüm kavramını, iyi ölüm kavramının bireyden bireye, kültürden kültüre değişebileceğini bilmeli ve bakım verirken bu farklılığı göz önüne almalıdır. Hemşireler, ölmekte olan bireyi biyo-psiko-sosyo-kültürel bir bütün olarak kabul etmeli ve ailesi ile birlikte holistik yaklaşımla bireyselleştirilmiş bakım sunmalıdır. Hayatın son anına kadar biyo-psiko-sosyo-kültürel yönden iyi ölüm süreci desteklenmelidir.

KAYNAKÇA

- Bayraktar, D., Güneş, Ü., Balıkcı, B. B., & Khorshid, L. (2022). Hemşirelik Öğrencilerinin İyi Ölüm Algısına Yönelik Tutumlarının İncelenmesi. *Journal of Nursology*, 25(3), 132-137.
- Cottrell, L., & Duggleby, W. (2016). The “good death”: An integrative literature review. *Palliative & supportive care*, 14(6), 686-712.
- Flaskerud, J. H. (2017). Individual and dynamic: Western views of a good death. *Issues in mental health nursing*, 38(10), 865-868.
- Flaskerud, J. H. (2017). Non-Western perspectives of a good death. *Issues in Mental Health Nursing*, 38(9), 763-766.
- Fu, C., & Glasdam, S. (2022). The ‘good death’ in Mainland China-a scoping review. *International Journal of Nursing Studies Advances*, 4, 100069.
- Järviö, T., Nosraty, L., & Aho, A. L. (2023). Older individuals’ perceptions of a good death: A systematic literature review. *Death Studies*, 47(4), 476-489.
- Jeste, D. V., & Graham, S. (2019). Is Successful Dying or Good Death an Oxymoron?. *The American journal of geriatric psychiatry: official journal of the American Association for Geriatric Psychiatry*, 27(5), 472-475.

- Krikorian, A., Maldonado, C., & Pastrana, T. (2020). Patient's perspectives on the notion of a good death: A systematic review of the literature. *Journal of pain and symptom management*, 59(1), 152-164.
- Köse S, Tunalı, B. İ., & Yıldırım, G. (2019). Yoğun Bakımda Çalışan Hekim Ve Hemşirelerin Ölüm Ve Saygın Ölüm İlkelerine İlişkin Tutumları. *Yoğun Bakım Hemşireliği Dergisi*, 23(1), 9-17.
- Kuczmarski, T. M., & Odejide, O. O. (2021). Goal of a “good death” in end-of-life care for patients with hematologic malignancies—are we close?. *Current hematologic malignancy reports*, 16, 117-125.
- Morgan, J., & Gazarian, P. (2023). A good death: A synthesis review of concept analyses studies. *Collegian*, 30(2), 236-246.
- Petrecă, V. G. (2021). Death and dying in prison: an integrative review of the literature. *Journal of Forensic Nursing*, 17(2), 115-125.
- Pollock, K., & Seymour, J. (2018). Reappraising ‘the good death’ for populations in the age of ageing. *Age and ageing*, 47(3), 328-330.
- Read, S., & MacBride-Stewart, S. (2018). The ‘good death’ and reduced capacity: a literature review. *Mortality*, 23(4), 381-395.
- Soyanıt, Ş., & Mumcu, N. (2023). Palyatif Bakımda İyi Ölüm ve Yas Sürecinde Hemşirelik Bakımı. *Genel Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(1), 77-87.
- Steinhauser, K. E., & Tulsky, J. A. (2015). Defining a ‘good’ death. *Oxford textbook of palliative medicine*, 5, 77-83.
- Szczupakowska, M., Stolarek, P., Roszak, M., Głodowska, K., & Baum, E. (2021). Patient's death from the perspective of nursing students. *Frontiers in public health*, 9, 636582.
- Uğur Ö & Fadıloğlu, Z. Ç. (2021). İyi ölüm ve yapılandırılması. *Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10(1), 55-62.
- Vanderveken, L., Schoenmakers, B., & De Lepeleire, J. (2019). A better understanding of the concept “a good death”: how do healthcare providers define a good death?. *The American Journal of Geriatric Psychiatry*, 27(5), 463-471.
- Widyarningsih, V., Febrinasari, R. P., Suwandono, A., Bhima, S. K. L., Padmawati, R. S., & Probandari, A. (2022). Palliative care and good death in acute diseases: a scoping review protocol. *F1000Research*, 10, 1147.
- Yorulmaz, D. S., & Karadeniz, H. (2020). Terminal Dönem Ve İyi Ölüm Sürecinde Hemşirelik Bakımı. *Yoğun Bakım Hemşireliği Dergisi*, 24(2), 134-138.
- Yun, K., Jo, M., & Lee, Y. (2022). Understanding cultural beliefs of a good death by older people in South Korea: An integrative review

of the literature. *Journal of Hospice & Palliative Nursing*, 24(6), E265-E278.

Zaman, M., Espinal-Arango, S., Mohapatra, A., & Jadad, A. R. (2021). What would it take to die well? A systematic review of systematic reviews on the conditions for a good death. *The Lancet Healthy Longevity*, 2(9), e593-e600.

Bölüm 6

Saygın Ölüm

Tuğba MENEKLİ¹

“Ölümün son iyiliği, bir daha ölümün olmamasıdır.”

Friedrich Nietzsche

Temel bir insan hakkı olan saygın ölüm, yaşamın son günlerinde olan bireyler için önemlidir. Saygın ölüm; semptomların, invaziv işlemlerin azaltılması, özgürlüğü ve otonomiye koruma, saygı görme, mahremiyeti koruma, değer verilen kişilerle anlamlı bir iletişimi sürdürme, güvenli bir ortamda huzurlu ve saygın bir bakım alma özelliklerini içinde barındırır. Başka bir tanımlama ile saygın ölüm; hastalar, aileleri ve sağlık profesyonelleri tarafından önemli görülmeyle birlikte, saygın bir ölüm sürecinin öğelerinin belirsizliği de sürmektedir. Saygın bir ölüm süreci yaşatılamamasının önündeki engeller; hemşirelerin zamanının kısıtlı olması, iletişim zorlukları, hastaya bakım veren ekip üyelerinin çeşitliliği ve hastanın ihtiyaçlarına değil hekim kararlarına dayalı tedavilere odaklanması olarak belirlenmektedir. Saygınlığın korunmasında mahremiyet ve iyi bir

¹ Doç. Dr., Malatya Turgut Özal Üniversitesi, tugbamenekli2013@gmail.com, ORCID iD :0000-0002-8291-8274

KAYNAKÇA

- Cerit, B., Çoşkun, S., Çalışkan, M. A., & Temelli, G. (2021). The relationship between nurses' ethical sensitivity levels and their attitudes toward principles about die with dignity. *Journal of religion and health*, 60, 162-177.
- Cuevas, P. E., Davidson, P., Mejilla, J., & Rodney, T. (2021). Dignity therapy for end-of-life care patients: a literature review. *Journal of Patient Experience*, 8, 2374373521996951.
- Deitch, B. L. (2020). Life without parole as death without dignity. *Ala. L. Rev.*, 72, 327.
- Driessen, A., Borgstrom, E., & Cohn, S. (2021). Placing death and dying: making place at the end of life. *Social Science & Medicine*, 291, 113974.
- Duyan V. Saygın Ölüm ilkelerine ilişkin tutumları değerlendirme ölçeği'nin geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Turkish Journal Of Family Medicine And Primary Care* 2014;8:25-31.
- Eues SK. End-of-life care improving quality of life at the end of life. *Professional Case Management* 2007;12:339-44.
- Farber, A., & Farber, S. (2013). The respectful death model: difficult conversations at the end of life. In *When professionals weep* (pp. 249-264). Routledge.
- Fowler, S. B. (2023). Veterans Affairs Nurses' Perception of a Dignified Death. *Journal of Hospice & Palliative Nursing*, 25(6), 314-320.
- Franco, H., Caldeira, S., & Nunes, L. (2021). Dignity in nursing: A synthesis review of concept analysis studies. *Nursing ethics*, 28(5), 734-749.
- Hayden, L., & Dunne, S. (2022). "Dying with dignity": a qualitative study with caregivers on the care of individuals with terminal cancer. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 84(4), 1122-1145.
- Hofmann, B. (2020). The death of dignity is greatly exaggerated: Reflections 15 years after the declaration of dignity as a useless concept. *Bioethics*, 34(6), 602-611.
- Poss, S. (2021). *Towards death with dignity: Caring for dying people*. Routledge.
- Quah, E. L. Y., Chua, K. Z. Y., Lua, J. K., Wan, D. W. J., Chong, C. S., Lim, Y. X., & Krishna, L. (2023). A systematic review of stakeholder perspectives of dignity and assisted dying. *Journal of Pain and Symptom Management*, 65(2), e123-e136.

- Rafii, F., & Abredari, H. (2023). Death with Dignity in End-of-Life Nursing Care: Concept Analysis by Rodgers' Evolutionary Method. *Iranian Journal of Nursing and Midwifery Research*, 28(2), 179-187.
- Regnard, Claud; WORTHINGTON, Ana; FINLAY, Ilora. Oregon Death with Dignity Act access: 25 year analysis. *BMJ supportive & palliative care*, 2023.
- Segal, Daniel L. Death with Dignity. In: *Encyclopedia of Gerontology and Population Aging*. Cham: Springer International Publishing, 2022. p. 1320-1322.
- Staats, K., Grov, E. K., Husebø, B. S., & Tranvåg, O. (2020). Dignity and loss of dignity: Experiences of older women living with incurable cancer at home. *Health Care for Women International*, 41(9), 1036-1058.
- Viftrup, D. T., Hvidt, N. C., & Prinds, C. (2021). Dignity in end-of-life care at hospice: An action research study. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 35(2), 420-429.
- Yılmaz E, Vermişli S. Yoğun bakımda çalışan hemşirelerin ölüme ve ölmekte olan bireye bakım vermeye ilişkin tutumları. *Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi* 2015;2:41-46.
- Zavattaro, S. M., & Coutts, C. J. (2023). Debate: Public values lessons from death and dying. *Public Money & Management*, 43(1), 6-7.

Bölüm 7

Sağlıkta İnsan Merkezli Yaklaşım: Terminal Dönem Bakımına Yönelik Tercihlere Etki Eden Faktörler ve Süreç İyileştirme Önerileri

Belma YÖN¹

“Ölüm ışığı söndürmek değildir;
Şafak vakti geldiği için lambayı söndürmektir.”
Rabindranath Tagore (Watson et al., 2019, s. 804)

Sağlık alanındaki genel amaçlar ve değerlerin yanı sıra, sağlık çalışanları ile hastalar arasındaki ilişkiler, karmaşık beklentileri karşılama ihtiyacını beraberinde getirmektedir. Bu ilişkiler, sağlık personelinin hastalarına, kendilerine ve mesleklerine dair özel sorumluluklar üstlenmelerini gerektirmektedir. Bu sorumluluklar, duruma göre değişiklik göstermekle birlikte, genellikle sağlığı teşvik etmek, acıyı azaltmak, zarardan korumak ve iyileştirmeyi amaçlamaktadır. Son yaşam evresinin yönetimi, bir ekip çalışması gerektirmektedir ve bu ekip, hastaların ve ailelerinin ihtiyaçları doğrultusunda hareket etmektedir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Galata Üniversitesi, belma.yon@galata.edu.tr,
ORCID iD: 0000-0002-0968-9858

KAYNAKÇA

- Abel, E. K. (2017). *Living in death's shadow: family experiences of terminal care and irreplaceable loss*. JHU Press.
- Akbay, M. Ö., Özlem, O. R. U. Ç., Tunçay, E., Hörmet, M., Akyüz, K., Yıldız, E., ... & Karakurt, Z. (2022). Akciğer Kanseri Hastalarının Ölüm Yerleri ve Palyatif Bakım. *Kırıkkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 24(3), 460-463.
- Alp, C. (2022). *Sağlık Hukuku Açısından Palyatif Bakım*, İstanbul Medipol Üniversitesi, Yayınlanmış Doktora Tezi.
- Alper, J. (Ed.). (2016). *Health literacy: Past, present, and future: Workshop summary*. National Academies Press.
- Aslan, Y. (2020). Türkiye’de ve Dünya’da palyatif bakım modellerine genel bakış. *Anadolu Güncel Tıp Dergisi*, 2(1), 19-27.
- Atagün, M. İ., Balaban, Ö. D., Atagün, Z., Elagöz, M., & Özpolat, A. Y. (2011). Kronik hastalıklarda bakım veren yükü. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 3(3), 513-552.
- Aydın, G. Ç., & Aytaç, S. (2019). Evde Yaşlı ve Hasta Bakım Hizmetlerinin Toplumsal Etkinliği Üzerine Bir İnceleme. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 263-289.
- Başol, E. (2015). Gelişmekte olan ülkelerde strateji: Sağlık sisteminde sevk zinciri. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8), 128-140.
- Çapuk, H. (2023). Dünyada ve Türkiye’de Hospis Bakım. *Perspectives in Palliative & Home Care*, 2(2 (3)), 149-155.
- Çivi, S., Kutlu, R., & Çelik, H. H. (2011). Kanserli hasta yakınlarında depresyon ve yaşam kalitesini etkileyen faktörler. *Gulhane Medical Journal*, 53(4).
- Demirsoy, N. (2017). An example of Istanbul sharia court records (Ser’iyye Sicilleri) a start date for Home Care: A document date 1766. *Turkish Journal of Family Practice*, 21(2), 66-73.
- Işıkhan, V. (2008). Terminal dönemdeki kanser hastalarının ölüm yeri tercihleri. *Türk Onkoloji Dergisi*, 23(1), 34-44.
- Karabuğa-Yakar, H., & Pınar, R. (2013). Kanserli hastalara bakım veren aile üyelerinin yaşam kalitesi ve yaşam kalitesini etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi. *Hemşirelikte Araştırma Geliştirme Dergisi*, 15(2), 1-16.
- Karaören, G., Akbaş, S., Serin Ocak, S., Balta, M., Köksal, G., İkizceli, İ., & Öz, H. (2016). Hospice Units as a requirement for terminal stage patients in need of intensive care in Turkey. *International Journal Of Clinical And Experimental Medicine*.

- Loewy, E. E. (2007). *The ethics of terminal care: Orchestrating the end of life*. Springer Science & Business Media.
- Polat, Ü., & Atamer, B. (2020). Palyatif Bakım Alan Kanser Hastalarına Bakım Verenlerin Bakım Yükü, Etkileyen Faktörler ve Karşılanmamış Gereksinimleri. *Gazi sağlık bilimleri dergisi*, 5(2), 38-47.
- Stevens, A., & Raftery, J. (2016). *Palliative and terminal care: health care needs assessment. The Epidemiology-Based Needs Assessment Reviews. Second series*. CRC Press, Taylor & Francis Group. Boca Raton, London, New York. ISBN-13: 978-1-85775-206-9.
- Şentürk, S., Bıçak, D., & Derya, Akça (2018). Kanserli hasta yakınlarının yaşadıkları sorunlar ve hemşirelik yaklaşımı. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 5(1), 35-39.
- Tiryaki, E., & Tüfekçi, F. G. (2023). Türkiye’de Palyatif Bakım Hizmetlerinin Sunumu ve İlgili Düzenlemeler. *Halk Sağlığı Hemşireliği Dergisi*, 5(3), 312-320.
- Turgut, T., Genç, M. A., Uğur, F. U. D., & Bahşi, R. (2023). Bir Palyatif Merkezdeki Genç ve Yaşlı Hastaların Klinik Özelliklerinin Karşılaştırılması: Bir Yıllık Deneyim. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 17(1), 62-67.
- WEB_1 WHO, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/palliative-care>, Son erişim 6.Nisan.2024.
- WEB_2 WHO, <https://www.who.int/health-topics/palliative-care>, Son erişim 4 Nisan 2024.
- WEB_3, TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Elderly-Statistics-2023-53710#:~:text=T%C3%9C%C4%B0K%20Kurumsal&text=Ya%C5%9F1%C4%B1%20n%C3%BCfus%20olarak%20 kabul%20edilen,10%2C2'ye%20y%C3%BCkseldi>, Son erişim 4 Nisan 2024.
- WEB_4, TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Elderly-Statistics-2022-49667&dil=2>, Son erişim 5 Nisan 2024.
- WEB_5, TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yaslilar-2022-49667>, Son erişim 5 Nisan 2024.
- WEB_6, TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=49676&dil=2#:~:text=Health%20expenditure%20per%20capita%20reached,thousand%20206%20TRY%20in%202021.&text=The%20ratio%20of%20total%20health,it%20was%204.9%25%20in%202021>, Son erişim 5 Nisan 2024.
- WEB_7, OECD, TURKEY, *Health at a Glance 2023 Country Note*, <https://www.oecd.org/turkiye/health-at-a-glance-T%C3%BCrkiye-EN.pdf>, Son erişim 6 Nisan 2024.
- WEB_8_ OECD, ENGLAND, *Health at a Glance 2023 Country Note*,

- <https://www.oecd.org/unitedkingdom/health-at-a-glance-United-Kingdom-EN.pdf>
- WEB_9_ OECD, GERMANY, Health at a Glance 2023 Country Note, <https://www.oecd.org/germany/health-at-a-glance-Germany-EN.pdf>, Son erişim 6 Nisan 2024.
- WEB_10_ OECD, NETHERLAND, Health at a Glance 2023 Country Note, <https://www.oecd.org/netherlands/health-at-a-glance-Netherlands-EN.pdf>, Son erişim 6 Nisan 2024.
- WEB_10, TÜİK, https://www.tuik.gov.tr/media/announcements/istatistiklerle_turkiye.pdf, En son erişim 7.Nisan.2024.
- WEB_11, ASHB faaliyet-raporu-2023, <https://www.aile.gov.tr/media/160427/faaliyet-raporu-2023.pdf>, En son erişim 7.Nisan.2024.
- Worpole, K. (2023). *Modern Hospice Design: The Architecture of Palliative and Social Care*. Taylor & Francis.
- Watson, M., Campbell, R., Vallath, N., Ward, S., & Wells, J. (Eds.). (2019). *Oxford Handbook of Palliative Care*. Oxford University Press, USA.
- Yildiz, E., Dedeli, Ö., & Pakyüz, S. Ç. (2016). Kanser hastalarına bakım veren aile üyelerinin bakım yükü ve yaşam kalitesinin incelenmesi. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 13(3), 216-225.
- Yılmaz, M., & Şara, E. (2014). Yaşlılık ve evde sağlık hizmetinde finansman. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 1(2), 117-127.